

Іван Немченко,

Херсонський державний університет (Херсон, Україна)

ORCID iD 0000-0003-3041-1313

e-mail: nemchenko1958@ukr.net

АНТИКОЛОНІАЛЬНИЙ ПАФОС ПРОЗИ МИКОЛИ ЛАЗОРСЬКОГО

Література української діаспори є надзвичайно багатим і різноманітним явищем, яке потребує об'єктивного, систематичного і цілісного осмислення. Метою нашої статті є простеження антиколоніального пафосу в епічному доробку самобутнього українського письменника з Австралії Миколи Лазорського, чия творчість є помітною на тлі вітчизняного та світового літературно-мистецького процесу ХХ століття і заслуговує на пильну увагу з боку науковців. Дослідження засноване на загальнонауковій методиці аналізу, синтезу, спостереження, добору та систематизації матеріалу. У статті застосовано елементи таких методів: культурно-історичного (допомагає висвітлити особливості відтворення М. Лазорським рис українського національного характеру на тлі антиколоніальної боротьби з різних історичних епох), герменевтичного (пропонує вільну і відкриту інтерпретацію текстів, залишаючи перспективу для нових тлумачень), естетичного (забезпечує розгляд доробку митця як літературно-мистецького феномену), інтертекстуального (звертається увага на зв'язки між текстами письменника та вітчизняною й зарубіжною літературною, фольклорною традицією). На матеріалі досліджених текстів з'ясовано, що М. Лазорський відзначався тонким проникненням у минулі історичні епохи, виявляв глибокий інтерес до життєвих доль визначних і маловідомих діячів, які були пов'язані з багатовіковою антиколоніальною боротьбою українців, слугували зразками для наслідування в царині національного спротиву, збереження своєї етнічної ідентичності та державницьких традицій. Проза М. Лазорського доповнює й розширює уявлення про вітчизняну й світову літературу антиколоніального звучання. Протягом десятиліть митець розробляв у своєму доробку проблематику, пов'язану з багатовіковими прагненнями наших предків захистити своє право на існування як окремого народу, вистояти в боротьбі з агресивними сусідами. Письменник не обмежується показом історичної долі свого рідного краю, а й відтворює сторінки антиколоніальної боротьби інших народів. Росія в доробку митця стає символом найогидніших і найжорстокіших форм колоніалізму. Антиколоніальна історична проза М. Лазорського звучить актуально і в наші дні, коли московська орда намагається знову поглинути український материк, щоб іти далі й завойовувати інші європейські країни. Перейняті антиколоніальним пафосом твори митця звучать як суворий вирок на адресу останніх імперських сил на планеті. У перспективі доцільно було б співставити окремі твори М. Лазорського з текстами сучасних авторів, які репрезентують антиколоніальний дискурс у письменстві України та зарубіжжя перших десятиріч ХХІ століття.

Ключові слова: антиколоніальний дискурс, українська еміграційна література, історична проза, мотив, образ, символ.

Життєвий і творчий шлях Миколи Лазорського (Миколи Панасовича Коркішка, 1890–1970), як і багатьох інших українських письменників діаспори, розпочався на батьківщині, а завершився далеко від неї. Митець належить до знакових літературних постатей на тлі української громади в Австралії, що склалася у другій половині ХХ століття. Досить згадати діяльність О. Барчинського, П. Вакулєнка, Г. Вишневого, Є. Гарана, П. Гріна, Н. Грушецького, Б. Коваленко, З. Когут, М. Михайлів, В. Онуфрієнка, М. Підріза, Б. Подолянка, С. Радіона, К. Рошко, Б. Сібо, В. Сокола, Л. Ткач-Богуславець, К. Фольц,

Г. Чернобицької (Лідії Далекої), Д. Чуба (Нитченка) та ін. Але постать М. Лазорського особливо виділяється серед усього цього строкатого літературно-мистецького загалу багаторічною й послідовною творчою роботою в царині насамперед історичної прози — роману, оповідання, новели, нарису, етюду. Творчість письменника досліджували М. Богданова, О. Гаврильченко, А. Коваленко, І. Лисенко, С. Лушій, О. Мишанич, І. Набитович, Т. Олещенко, П. Ротач, Л. Скорина, Д. Чуб (Нитченко), Л. Яшина та ін.

Антиколоніальний пафос пронизує десятки творів митця, присвячених як прадавнім

епохам (у нарисі «Одна — проти хмари легіонерів» ідеться про опір корінного населення Туманного Альбіону під орудою відважної королеви Бодісси загарбницькій політиці Римської імперії), так і новітнім часам (в оповіданні «Океан» засуджується сталінський СРСР як тюрма для колонізованих народів). Лейтмотив доробку М. Лазорського — це багатвікове московщення України, то прихована, то відверта колонізація колись вільного й державного народу з метою цілковитої його асиміляції або й фізичного винищення. Антиколоніальний дискурс у вітчизняній літературі ХХ століття простежується в працях В. Агеевої, В. Будного, О. Вешелені, О. Гнатюк, Т. Гундорової, Л. Зелінської, В. Зотової, П. Іванишина, М. Ільницького, В. Колодій, О. Коломієць, С. Павличко, М. Павлишина, М. Рябчука, М. Шкандрія, О. Юрчук та ін. Матеріалом для дослідження в них стали твори В. Винниченка, О. Гончара, О. Забужко, Р. Іваничука, О. Ільченка, Л. Костенко, О. Мак, М. Матіос, В. Стуса, П. Тичини, М. Хвильового, В. Шевчука та інших авторів. Метою нашої статті є висвітлення антиколоніальної спрямованості історичної прози Миколи Лазорського.

Колонізація, як відомо, це «1. Захоплення якої-небудь країни чи області й насильницьке перетворення її на колонію <...> 2. Заселення вільних територій» (Словник української мови: в 11 томах, 1973, с. 230–231). Для московського світу, який найбільше дався взнаки українцям і досі продовжує свою убивчу місію, колонізація споконвіку сприймалась як виправдане розширення свого національного ареалу та державних кордонів за рахунок інших народів і країн. І це розширення хоча б і до маніакальних масштабів іменувалось усього лиш освоєнням нових земель московськими першопрохідцями з цивілізаторською, добродійно-просвітницькою метою. А те, що при цьому не тільки торгові люди, а й жорстокі вояки-завойовники вогнем і мечем брутально й хижо розширювали московський світ, підносилося до рівня чеснот і подвижництва.

Як відзначає дослідниця О. Юрчук, «антиколоніальний дискурс, попри націленість на опір імперському дискурсові й на розвиток та відновлення національної культури, продовжує залишатися в імперській системі координат. Українському антиколоніалізму іманентні міфологізація національного через міфологізацію часу та призначення української нації, її інтелігенції (ідея месіанства). Акцентуація на минулому веде до уникання активності в сучасному, що вказує на закріплену орієнтацію на проґраш, за яким цінність боротьби мотивується

ідеєю майбутнього “золотого віку”» (Юрчук, 2012, с. 130).

Викриттям облудних «цивілізаторських» проектів московських правителів різних епох виділяється на тлі української еміграційної літератури творчість М. Лазорського. Це насамперед новелістичні тексти з посмертної збірки «Світлотіні» (1973). У переважній більшості творів книжки репрезентовані споконвічні вияви московської агресивності щодо інших народів, нестримної жаги до їх поневолення та розширення меж російського світу. І що можна протиставити цій лавині мізантропії та великодержавного шовінізму? Автор переконаний, що це мають бути спілки цивілізованих народів, що стануть на заваді московським варварам. Так, в оповіданні «Північний метеор» М. Лазорський перегортає сторінки діяльності шведського короля Карла XII, його спроби при підтримці української сторони приборкати завойовницькі апетити царя Петра I. «Лицар-король і невідступна тінь лицаря Мазепи пліч-о-пліч безнастанно в авангарді живої України. Вони остерігають весь вільний світ від страшної небезпеки з Москви... і тільки з Москви!» (Лазорський, 1973, с. 140). Автор звертає увагу на деталі Прутської кампанії 1711 року за участю Карла XII та Пилипа Орлика, коли військо Петра I ледве не капітулювало перед шведсько-українсько-турецько-татарською воєнною потугою, і тільки підкуп росіянами представників турецького штабу врятував їх від цілковитого розгрому. Згідно з Прутським трактатом, який змушена була підписати Московія, вона мала вивести з колонізованої України всі свої війська, а відтак не заважати відродженню державності й обрання гетьманом П. Орлика як продовжувача справи І. Мазепи. Але росіяни, як і завжди, не дотрималися зобов'язань, оскільки не збирались випустити з рук те, що вже загарбали.

У нарисі «Збирачі чужого» автор характеризує численні колонізаторські походи росіян проти близьких і далеких народів, зокрема Кавказу й Персії, Манчжурії й Монголії, Кореї та Японії. І хоча не раз доводилося загарбникам забиратися геть, як-от із корейських чи японських теренів, «але все ж російські імператори завжди в кожному куточку чужих країв намацували уразливе місце, де б можна було забити “руський клин” і вдертися в чужі землі, не виключаючи й Європи» (Лазорський, 1973, с. 16). Нарис «Кремль у старовину» окреслює колонізаторську політику московського царя Івана Грозного — провальні походи на захід, проти балтійських народів, та успішніші — на схід (на Казанське, Сибірське, Астраханське ханства).

Автор приділяє увагу й українському елементові в долі маніакального правителя. Традиційно в новелістиці письменника російські можновладці показані жорстокими й деспотичними. І це стосується не тільки таких тиранів, як Петро I чи Катерина II («А вже літ як триста»), а й, скажімо, Єлизавети, що могла поєднувати добродушність із звірячістю («Ласкава імператриця»).

Про вільнодумство та бунтарські настрої в колі українства XIX століття автор веде мову в нарисах «Декабристи в Україні», «Вогнем і багнетом» та ін. Нарис «Вогнем і багнетом» деталізує особливо жорстоку колонізаторську політику Московії щодо поляків та українців: «Ніяка нація не перетерпіла стільки, як Польща з Україною, обидві разом. Від Кракова й до Полтави та й далі геть у Слобожанщину з примкнутими багнетами маршували московські солдати, сіючи смерть й обертаючи на купи руїн квітучі міста, села та слободи» (Лазорський, 1973, с. 23). Українців чекала розплата за повстання південного крила декабристського руху, за Кирило-Мефодієвське товариство, за будь-який вияв національного духу. «Петербург пляново і послідовно вів нещадний наступ на все національно-культурне життя українського народу. В аналах нашого краю багато записано трагічних сторінок нищення ворогом-москвинном наших культурних надбань, наших історичних вартостей. Царат звернув особливу увагу на українську еліту, яку вважав, цілком слушно, самим небезпечним ворогом російської держави» (Лазорський, 1973, с. 29).

У нарисі «Пантеон України» М. Лазорський описує колонізацію Сибіру московським завоювальником Єрмаком та простежує, як утверджувався лихий статус цього краю як велетенської арештантської зони, куди було спроваджено на каторжні роботи, заслання, загибель міради визначних українських громадсько-політичних і культурних діячів. Відтак чужинський Сибір постає як своєрідний Пантеон України. Досить моторошно звучать пророчі слова автора, який ніби зазирає в сьогоднішня, коли московські агресори з окупованих територій України масово вивозять люд на безкрайні простори «темного царства»: «...Тисячами маршують на той несходимий Сибір ще й у наші дні, маршували вчора, маршують сьогодні й будуть маршувати без кінця й краю в наступні дні» (Лазорський, 1973, с. 212). Проте через примхи долі до Сибіру часом потрапляли й самі московські колонізатори й нищителі України. В оповіданні «Батуринський кат» ідеться про долю О. Меншикова, який по-звірячому розправився з мазепинською столицею та її мешканцями. Та,

певно, дійшли до Бога прокляття українського народу на адресу цього нелюда, і внаслідок двірцевих інтриг його самого було мордовано й відправлено з усією родиною до Сибіру, де він невдовзі й помер. Ефектним є в творі епізод зустрічі Меншикова та членів його сім'ї з засланим туди ж українцем Чечелем, який додає й від себе зливу прокльонів: «...Сидіти в одній хаті з катами мого народу не хочу, краще вмерти на сибірському морозі, як бути з падлом московським в одній хаті! Будь ти трижди проклятий, батуринський кате... прокляті й діти твої з усіма нащадками! Не буде вам щастя, не буде прощення ні в Сибірі, ні на тім світі... По вік віку...» (Лазорський, 1973, с. 320).

У нарисі «Котильйон і полонез» ідеться про три поділи Польщі, внаслідок чого вона перетворилась на російську колонію. І в цьому немало прислужився генералісимус О. Суворов, який, увійшовши до Варшави, на три дні «віддав місто на поталу диким ордам свого вже розпаношеного війська. Ті озброєні й пожадливі солдати скористалися з дозволу як слід: вони грабували, вбивали, палили й гвалтували по всіх закутках великого міста, не обминули жодної вулиці» (Лазорський, 1973, с. 47). Оповідання «Гетьман без булави» подає портрет ще одного з московських колонізаторів, але вже України — князя Г. Потьомкіна, вписаного до козацького реєстру як Грицько Нечеса.

У новелістиці М. Лазорського оспівуються борці проти колоніального гніту — від Мазепиного сподвижника К. Гордієнка («Побиванка») та П. Калнишевського як символу загибелі Гетьманщини («Останній кошовий») до типових рядових запорожців, носіїв невмирущих лицарських чеснот («Січовик та яничар», «Січовики під Віднем») тощо. Ці персонажі ввібрали кращі риси українського національного характеру: чесність і справедливість, високу свідомість, відчуття свого патріотичного обов'язку. Герої його оповідань, як-от родич Григора Орлика Пилип Штейнфліт із твору «Мариво», який потрапляє в Україну й молиться на козацькій могилі під Полтавою, щиро й твердо переконані, як і сам автор, що не дожив до проголошення української незалежності два десятки літ: «... Не нам, не нам... новим поколінням, в нові щасливіші дні доведеться стати до вирішального бою з віковичним тираном! Нове покоління мусить вибороти Волю, зламати кайдани з нашого народу... для щасливого життя у відродженій Україні на віки вічні!» (Лазорський, 1973, с. 43).

Оповідання «Палац серед степу», що презентує трагічну історію українського князя С. Зборовського, котрого було обезглавлено в Кракові 1584 року через різні інтриги при ко-

ролівському дворі Речі Посполитої, водночас нагадує й про загрози для українців із північного сходу. Символічний образ вершника на червоному коні, що є носієм голоду і смерті, вривається в буття українців протягом століть: «І буде їздити він на тому коні, аж поки натрапить на нездоланну стіну, що зветься шляхетністю, мудрістю та глибокою вірою в Бога, вірою наших предків. Тільки ця міцна зброя наших предків, передана ними достойним нащадкам, відштовхує страшну червону потвору назад, на шлях до пекельної Московії. Відкіль вона й прийшла» (Лазорський, 1973, с. 149).

Московити споконвіку звикли вести криваві війни на чужих територіях, щоби потім стверджувати, що це їхні споконвічні землі. В оповіданні «Зразкова жорстокість» М. Лазорський підкреслює, що «московські військовики високого рангу завжди дивували вільний світ своїми деспотично-зимними та безпідставно-кривавими баталіями в чужих державах» (Лазорський, 1973, с. 150). А в ролі гарматного м'яса на цих війнах традиційно використовувались міради іногородців, зокрема українців. Серед «антигероїв» у творі письменника згадуються жорстокі московські генерали Паскевич, який «засипав провалля Курдистану тисячами трупів кавказьких народів, коли брав фортецю Карс» (Лазорський, 1973, с. 150), Муравйов, що «на шибеницях вигубив цвіт польської молоді та погнав на Сибір кращих з кращих» (там само), Гейсмар, котрий «в Україні винищував повсталіх українських декабристів» (там само), та їм подібні, що «брали східні держави — Хіву, Бухару, намацували Таджикистан і облизувались на прикордонні з Індією країни Белуджистану та Афганістану» (Лазорський, 1973, с. 150–151).

До оповідання «Руїна» за епіграф узяті рядки з народної пісні: «Ой у полі жито копитами збито, Під білою березою козаченька вбито» (Лазорський, 1973, с. 290). І дійсно у творі гине козак, що поласився на московські обіцянки. Висвітлюється епізод протистояння між полтавським полковником М. Пушкарем, що дотримувався московської орієнтації, та гетьманом І. Виговським, що готувався реалізувати ідею Ю. Немирича — створення конфедерації України з Польщею та Литвою для відсічі агресивній політиці Москви. Пушкар ніби й погодився на переговорах із Немиричем підтримати гетьмана, а потім віроломно напав на нього зі своїми козаками, щоби убити цього обраного народом очільника та отримати самому з рук московської влади гетьманську булаву. Цей конфлікт завершується трагічно для Пушкар-колаборанта та його козаків. Їх порубано і голову очільника, настромлену на спис, до-

ставлено до намета Виговського. Символічна картина. Удовиця Пушкариха оплакує безголовий труп свого чоловіка: як його ховати без голови. Гетьман наказав відвезти голову полковника до церкви в Полтаву, щоби там його могли поховати по-християнськи: «Годиться помиритись бодай з мертвим» (Лазорський, 1973, с. 297). Але миритися з живими запроданцями Москви — ні в якому разі. Адже через них буде здійснюватися колонізаторська політика метрополії.

Оповідання «Нічний гонець» відкривається епіграфом із пушкінської поеми «Полтава»: «Хто при місяцю й зорі Так пізно їде на коні?» (Лазорський, 1973, с. 218). Йдеться про козака-гінця полтавського полку Семена Кованька, який поспішав передати московському цареві донос на Івана Мазепу, написаний генеральним суддею Василем Кочубеєм. Петро I не повірив доносові й наказав узяти козака на дуби, катувати, а далі відбатожити на майдані й відправити в Сибір. Кочубея та його однодумця полковника Іскру арештували й теж узяти на дуби, а далі їм було стято голови. Переписувач доносу полтавський панотець Свічка, як і Кованько, постраждав і потрапив у Сибір. Але минув час і про московських полигачів згадали, повернули з Сибіру, нагородили і грішми, і маєтками, і дворянським титулом — «пригорнули до себе отих христородавців» (Лазорський, 1973, с. 222). І вони, і їхні нащадки наввипередки намагались після того вислужитись перед Москвою, всіяко притлумлювали свою українськість на догоду колонізаторам.

Неоднозначно характеризує М. Лазорський діяльність князя О. Безбородька, що став російським канцлером. У творі «Танок смерті» — це «великий достойник, який вперто плянував відродити Гетьманщину в її старожитніх правах і вольностях з повномочним гетьманом» (Лазорський, 1973, с. 278). А в нарисі «А вже літ як триста» стверджується, що «усі свої колосальні здібності він убгав в одну мету: возвеличити Москву як велику державу...» (Лазорський, 1973, с. 314).

У ряді творів автор репрезентує епоху імператора Наполеона Бонапарта («Химерна доля», «Золото і кров», «Експедиція до Єгипту», «Доля», «Орленя» та ін.) і в цьому зв'язку веде мову й про долю українства з його прагненнями вирватися з-під колоніального гніту Росії. Нарис «Золото і кров», що подає белетризований життєпис французького дипломата Ф. Талейрана на тлі подій у Європі кінця XVIII — перших десятиліть XIX ст., проливає світло на реалії російської кампанії 1812 року. Як відомо, для внутрішнього московського спожи-

вача урядом Олександра I було вигадано міф про віроломний напад французів і так звану Вітчизняну війну, хоча, ненавидячи Наполеона, російський цар сам жадав сутички з ним, зосередив війська на кордонах із Великим герцогством Варшавським, що підтримувалось Бонапартом, і вміло спровокував цей конфлікт. Ще задовго до цього, передбачаючи воєнні зіткнення з Росією, Талейран із генералом Коленкурром радили Наполеону «втягти всю степову Україну в цю велетенську драму зудару двох грізних військових потуг» (Лазорський, 1973, с. 69), оскільки житниця Європи і зацікавлена була в скорішому звільненні з-під московського ярма та поверненні гетьманату, і могла би на випадок війни забезпечити харчами, фуражем, зброєю. Але французький імператор занедбав цей раціональний план і зрештою програв. Адже росіяни, фактично заманивши ворожу армію вглиб країни, скрізь дотримувались тактики «спаленої землі», безжално нищачи свої села та міста з Москвою включно і позбавляючи завойовників будь-якого забезпечення. Виснажливі битви, куди царат із готовністю кидав гарматне м'ясо — сотні тисяч своїх громадян, особливо іногородців, а ще жорстокі російські морози звели нанівець Наполеонові задуми. З підтексту твору висновується: ось якою фатальною може бути недооцінка українського фактора. Ця ж думка впливає і з нарису «В один гуж», присвяченого долі улюбленого наполеонівського маршала-кавалериста Й. Мюрата, якому пророкувалась гетьманська булава у разі відриву України від Московії. В обох творах автор жалкує, що цей шанс було втрачено: «Проектований Наполеоном переможний похід в Україну зазнав краху. Так само зазнали краху й пляни українських патріотів спекатися бодай цього разу московського окупанта. Адже у французькій армії були й польські, були й українські легіонери» (Лазорський, 1973, с. 227–228). Суголосними з цими текстами є й нариси «Орленя», в якому йдеться про Наполеонового сина, якого супротивники Московії бачили в своїх проектах то на польському, то на українському престолах, та «Доля», що репрезентує життєпис його матері Марії-Луїзи.

Оповідання «Пальма й тополя» переплітає життєшляхи двох талановитих жінок, що познайомилися в Парижі. Американська скульпторка німецького походження Елізабет Ней (1833–1907), що була онукою прославленого наполеонівського маршала Михайла Нея, та українська письменниця Марко Вовчок (1833–1907) і народилися в один і той же рік, і померли суголосно. Письменник підкреслює патріотичні поривання обох мисткинь, а ще подивування

представниці західного світу з приводу українських проблем. Адже Елізабет Ней була переконана, що царська реформа в Росії принесла українцям та іншим іногородцям волю й добробут. Характерний діалог:

«— Український нарід тепер, я те добре знаю, живе на волі, живе й працює для себе, для своїх дітей. Я не розумію...

— Не розумієте, мила пані, тому, що мало знаєте Московію... Після маніфесту про волю царат накинув на український нарід ярмо духовного занепаду: він заборонив нашому народові говорити своєю рідною мовою, живосилом накидає свою московську, загрожує суворими карами» (Лазорський, 1973, с. 190).

Відтак автор натякає на засилля в світі фальшивої московської інформації, яка покликана применшити уявлення про розгул російської колонізаторської сваволі щодо іногородців. У творі ідеалізується Наполеон, величчю якого захоплена Елізабет Ней, що й змогла передати в своїй скульптурній роботі в мармурі, яку виконала на замовлення уряду Швейцарії. На її переконання, Наполеон «жадав покою для всієї Європи, миру для всього світу, але без князя Меттерніха, без царя Олександра I, без монгольської Московії...» (Лазорський, 1973, с. 187). З таким же пієтетом ставиться й Марко Вовчок до постаті французького імператора як того, хто «розбуркав у всіх народів жадоху до справедливості, жадоху-прагнення до справжньої волі! Ах, навіть моя нещаслива Україна відчула подих весни. Віки ж у неволі, у тюрмі...» (Лазорський, 1973, с. 189–190).

Зворушливе оповідання М. Лазорського «Біла панна» — про українську та французьку художницю й мемуаристку Марію Башкирцеву (1860–1884), яка навчалась у коледжі й приватній академії та працювала як мисткиня у Франції, але постійно навідувалась у рідне село Гуджули на Полтавщині. До свого родового гнізда, до своїх земляків, до України, «яку вона так без міри любить і за якою так скучає» (Лазорський, 1973, с. 241). Любили й шанували свою Білу панну й селяни, чії портрети вона натхненно увічнювала. Та сухоти обірвали її молоде життя і творчі плани. Але, звичайно, в історії російської культури однозначно стверджується, що це російська художниця. Адже імперія привласнювала і називала своїм усе, що продукували колонізовані народи — чи це зерно, чи вугілля, чи талант митця або науковця.

В оповіданні «Янгол-месник» письменник проводить паралель між діями Шарлотти Корде з Франції, що вбила тирана Марата і за те пішла на гільйотину, і спадкоємиці роду Розумовських Софії Перовської, яка ненавиділа

царат за кривди проти України і свідомо пішла на смерть, організувавши замах на Олександра II. Про долю цієї діячки, що «не дурно ж була правдивою козачкою <...>, любила щороку літувати в Полтаві в палаці гетьмана І. С. Мазепи» (Лазорський, 1973, с. 342), йдеться й у нарисі «В титанічній боротьбі». Такі, як вона, українофіли та борці проти деспотизму Москви готували прихід майбутніх генерацій подвижників: «Софія Перовська загинула, але на її місці стали нові покоління — титанічна боротьба не припинялася й на мить. Історія України знає багато тих сміливих, що навально йшли проти віковичного ворога, йшли пробоем, виборюючи право на суверенне життя Української Нації» (Лазорський, 1973, с. 342).

У нарисі «Рафіноване свавілля» автор наводить яскраві епізоди переслідування російським царатом української мови та її носіїв, зокрема під час урочистостей із нагоди відкриття пам'ятника І. Котляревському в Полтаві 1903 року. Як захисницю української мови, культури, освіти в протистоянні з колонізаційними приписами царської Росії, М. Лазорський зображує видатну вітчизняну педагогиню Христю Данилівну Алчевську (оповідання «Зірка України»), а також у подібному плані репрезентує її доньку — письменницю Христю Олексіївну Алчевську. У нарисі «Театр у Полтаві» автор із захопленням здійснює огляд здобутків українського національного мистецтва — від вертепної драми й творчості кобзарів і до аматорських та професійних театральних постановок на тлі XIX — перших десятиріч XX століття, при цьому звертаючи увагу й на численні перешкоди й заборони, що чинилися московськими колонізаторами як за царату, так і за радянщини. Серію творів М. Лазорський присвятив постатям будителів українського національного духу, видатних діячів науки і культури на тлі XIX («О. Бодяньський», «Номис», «Золота душа» та ін.) та XX століття («Професор В. Щепотьєв» тощо).

Московія у різні часи, особливо ж за радянської доби, вдавалась до руйнації українських храмів, переслідування церковних діячів (нарис «Козачий монастир»), оскільки «нарід козачий у всі часи свого життя все був побожний і богобоязний. Навіть і в чорні дні великих лихоліть ворог не здатний був зламати його твердої духовної моці» (Лазорський, 1973, с. 298). Подібний пафос скорботи й трагічного оптимізму характерний для нарису «Гетьманський дзвін», де йдеться про розправу комуністичних свавільників із пам'яткою часів І. Мазепи: «Насунула на наш край червона орда, неблаганна, немилосердна, безбожницька. Мечем і вогнем

завоювала вона наш пишний, колись квітучий край. Вимагала та орда цілковитої покори, вимагала червоних молитов своєму божеству — “Кривавій Московській Комуні”. Панування нової влади позначилося гекатомбами кривавих жертв» (Лазорський, 1973, с. 355).

За соціалізму заохочувались плюндрування та нищення пам'яток національної культури, руйнація слідів діяльності класиків української літератури та мистецтва. Про випадки такого варварства йдеться в спогаді «Не плач, не ридай», де показано, як у руслі московсько-більшовицької політики активісти-комуністи розправилися з меморіальними місцями, пов'язаними з життям і діяльністю Є. Гребінки (хата, могила, пам'ятник, гай тощо), а його племінника, що вирішив скаржитись на таку сваволю, обізвали «буржуєм» та пообіцяли «закопати живцем у ту ж саму могилу, яку я прийшов боронити» (Лазорський, 1973, с. 345).

М. Лазорський переконує в ряді творів, що чимало іноземців розуміли брехливість московської пропаганди й щиро співпереживали, бачачи муки представників уярмлених Кремлем народів чи за царату, чи в епоху соціалізму. Так, письменник показує, як норвезькі моряки на власні очі бачать дії радянських репресивних органів і при нагоді рятують юнака-українця з гулагівського табору, переховавши його на своєму судні і вивізни з СРСР (оповідання «Океан. Із спогадів соловецького в'язня»). Не так щасливо складається доля іншої героїні М. Лазорського — художниці Наталки Лободи (оповідання «Скорпіони»), на очах якої загинули батьки від рук розкуркулювачів, а далі зазнав репресій і дядько, що взяв її до себе на виховання, а відтак і сама дівчина, яка в студентські роки дозволила собі намалювати могилу Панаса Мирного з хрестом, хоча той хрест було вже зламане за розпорядженням комуністичної влади й замінене на пірамідку. За такий «злочин» талановиту українку відправили в табірну мережу «Слон» (на Соловки), де й завершився її трагічний шлях. А ось героєві оповідання «Великодня ніч» Михайлові Горовому судилося витримати два десятки літ гулагівських випробувань і повернутись у рідні краї. Сестрі, чи не єдиній із родичів, що вижили в часи зорганізованих Кремлем голодомору та репресій, він розповів, що в таборах «українців тисячі тисяч, тільки українців. Все наш нарід скрізь в Приполяр'ї і на островах таких, приміром, як Вайгач... Все наш нарід різної масти, різного фаху, від робітника й селянина й до професора включно, все українці» (Лазорський, 1973, с. 369–370). Та зовсім недовго після перенесеного прожив Михайло: останнім уда-

ром для нього став жахливий погром в єдиній на все місто уцілілій церкві, zorganizований місцевими комсомольцями під час Великодньої відправи. Характерний передсмертний діалог між сестрою та братом, що викликає асоціації з долею Ісуса Христа й України, розіп'ятої московськими більшовиками:

«— Ти як з хреста знятий...

— Так, я, на правду, знятий з хреста, — шепнув він» (Лазорський, 1973, с. 374).

Автор нерідко добирає для заголовків своїх творів контрастні назви. Наприклад, нарис «Маніяк» оповідає про творця ЧК-ГПУ Ф. Дзержинського та його жахливі звірства, а твір «Золота душа» — про видатного українського вченого М. Максимовича як «одного з плеяди найкращих просвітителів нашого народу» (Лазорський, 1973, с. 380).

Новелістика М. Лазорського широко відображає колонізаторські походи Московії протягом століть, спрямовані на захід, південь, північ і схід від її державного мікроутворення, котре розросталося, як ракова пухлина, велетенськими просторами Євразії. Хіба що колонізація Аляски на північноамериканському континенті та війни алеутів та ескімосів Нового Світу проти росіян якось випали з поля зору автора. Хоча не виключено, що й такі матеріали ним опрацьовувались, але лишилися неопублікованими. Дореволюційна колонізація московитами інших народів стає ще жорстокішою й особливо винахідливою у радянські часи, переконує в своїй новелістиці письменник.

Антиколоніальний пафос притаманний і великій прозі митця. Роман-хроніка М. Лазорського «Гетьман Кирило Розумовський» розвінчує «доброту» московських правителів щодо українського народу. Вже на початку твору підкреслюється колонізаторська суть діяльності так званої Малоросійської колегії та її функціонерів: «Нам на шию наступив Нарішкін, заведе панщину Шаховський!» (Лазорський, 2003, с. 12). Це думка молодого козака Олексія з роду Розумовських, який гостро реагує на московські побори та сваволю. Маючи прекрасний голос та юнацькі амбіції, він погоджується поїхати до Петербурга, щоб співати в царській церкві. Адже це може принести йому багатство, славу й можливість впливати на характер московсько-українських відносин. Принаймні коханій дівчині Ярині, яку залишає в Україні, аби з часом повернутися до неї, Олексій щиро обіцяє використати набуті на чужині статки й суспільну вагомість заради рідного краю. Наприклад, подбати, щоб гетьмана Івана Мазепу не проклинали в українських церквах під тиском посіпак із Москви. Проте чужина

круто змінить вдачу Олексія, тож чимало з обіцяного не буде виконаним.

Вустами пересічних селян і містян автор передає бачення Московщини та московитів українцями. Так, односелець Розумовських Лавро поцінує цю країну і через родинні, й загальнонародні втрати: «...Перебувало там наших сила, вернулася жменя: хто поїде — вже не вертає: або замордують, або ж поставлять на рушник з московкою. Дід мій загинув на каналських роботах, і батько пропав у московських обозах, не дали і вмерти на рідній землі» (Лазорський, 2003, с. 22). А Ничипір із Конотопа підкреслює споконвічний розгул беззаконня в Московії: «... Там вже Московщина, там вже тільки злодії» (Лазорський, 2003, с. 22). Автор пересипає текст народними ходячими істинами: «Де москвин влізе, там саме й лихо вгніздиться» (Лазорський, 2003, с. 40), «З москалем говори, а ніж за пазухою держи» (Лазорський, 2003, с. 46), «У тій Московщині все так: або чарку п'єш, або кайдани треш» (Лазорський, 2003, с. 53). Селянин Явтух констатує: «...Лютий ворог заліз в наш пишний край, надіває ярмо неволі, заводить панщину, ламає наше право, роздаровує наші землі чужинцям, різним зайдам, верховодить в колегії, сам править Гетьманщиною, за непослух збиває, на Сибір жене. <...> Москаль так зашморгнув нас, що вже й дихати ніяк» (Лазорський, 2003, с. 47).

Промовистою є перевертенська самохарактеристика бандуриста Грицька Любистка, який успішно адаптувався до життя на чужині й розсміявся, коли йому земляки піднесли тютюн із рідним любистком: «...У Петербурзі мене вже називають не Любистком, а Лобустиком ... перевернули вражі люди, та і я сам весь перевернувся» (Лазорський, 2003, с. 51). Саме в такому ореолі сприймається краями й колишній український козак, а тепер московський вельможа Олекса Розумовський, що став фаворитом самої цариці Єлизавети й належно подбав насамперед про добробут та привілеї своїх родичів. В уяві селянина Явтуха зразком служіння Україні є відчайдушний волелюбець-паливода Микола Гармаш, а Розумовський — скоріше навпаки: «Коли не маємо Хмеля, Виговського, Мазепи, мусимо мати полки козаків з таких козарлюг, як Микола! Сором притьмом лізти самому в ярмо. Хай лізуть такі блазні, як к приміру, Олекса Розум» (Лазорський, 2003, с. 47).

Можливість стати перекинчиком постала й перед центральним героєм роману — Кирилом Розумовським. Але в нього сильнішою, ніж у брата, виявляється закоріненість в український світ, відповідальність за долю рідного краю. Козацька еліта, скориставшись певною симпатією цариці Єлизавети до українців,

прагне домогтися скасування Малоросійської колегії та відновлення гетьманату. І саме К. Розумовському судилося очолити козацьку Україну. Письменник наголошує, що ця кандидатура була фактично нав'язана московською стороною, бо не вважалась серйозною чи небезпечною. Українцям ніби й дозволено було обрати свого гетьмана, але не того, якого б висунув козацький загаль, а запропонованого й затвердженого в Петербурзі. Тож ці вибори нагадували фарс. А кільканадцятирічне правління цього очільника української спільноти не принесло їй очікуваних кардинальних змін, бо щирі спроби К. Розумовського провести цілу серію важливих реформ, європеїзувати козацьку Україну були реалізовані тільки частково, бо наштотувались на потужний опір з боку Московії як колонізаторки, якій потрібне було рабське схилання іноземців у покорі, а не їхні вільнодумство і державний розквіт. А як тільки до влади дохопилась Катерина II, то й ця видимість прав України була зліквідована. Гетьмана Розумовського відправлено в почесне заслання за кордон, Гетьманщину скасовано, Запорозьку Січ зруйновано, козацькі села масово закріпачено. Ось відверта мова колонізатора.

Московський вектор у діяльності відомих українців простежується і в романі М. Лазорського «Степова квітка», де версія долі Роксолани (в інтерпретації цього автора, не Насті Лісовської з Рогатина, а Насті Висовської із Санджар, доньки сотника Дороша Висовського) є лише однією з кількох сюжетних ліній, репрезентованих у творі. Особливу увагу привертають лінії доль представників роду Глинських та воєначальника Костянтина Острозького.

Якщо останній показаний «лютим зрадником», перекинчиком до польсько-шляхетського табору та ворогом Московії (для порівняння згадаймо, що в історичному творі С. Руданського «Костьо — князь Острозький» цей діяч звеличується як самовідданий патріот козацької України), то Глинські мають гострі конфлікти з польською стороною і підтримують московитів. «Князі Глинські осіли на стало в Московщині, всі дістали великі маєтки (“вотчини”) і дворянське звання (“бояри”). Дбав про нову аристократію сам цар Василь III, особливо ж упадав біля князя Михайла: цей князь дістав посаду маршалка, першої персони при дворі. Мав він і великий вплив на царя, найпаче в часи, коли вже було наплановано віддати за царя молоду панну Олену, доньку Василя Глинського» (Лазорський, 1965, с. 78). Олена Глинська й справді стала московською царицею, але ненадовго. У вирі двірцевих інтриг і Глинські постраждали, князя Михайла

вбито, царицю Олену — матір Івана Грозного — отруєно. Москва максимально використала цих представників української знаті і при першій можливості жорстоко розправилася з ними.

Роман про українську політичну еміграцію XVIII століття «Патріот» М. Лазорського має досить промовисту присвяту: «Українській молоді — найкращим синам Батьківщини присвячую цей твір» (Лазорський, 1992, с. 8). Автор простежує, як із дитинства і юності формується як борець проти колонізаторської політики Московії щодо України головний герой Григій Орлик, хрещеник гетьмана Івана Мазепи, син його сподвижника Пилипа Орлика і продовжувач батьківської україноцентричної діяльності в еміграції.

У «Передньому слові» до роману «Патріот» автор наголошує: «Історія світова давно вже згальнула ненаситну жадобу московських царів гарбати не тільки чужі землі, ба навіть ковтати й чужі держави, прикриваючи ті злочини дивними причинами. Було ще дивнішим те, як іритувались царі, і то не жарт, коли поневолені нації оружно боронили свою отчизну, свою мову, віру, обичаї, закони, боронили свою непідлеглисть. Без сорому московська провідна верства апелювала не знати до кого о справедливість і посилала на інсургентів-“бунтівників” полки за полками муштрованих солдатів... Мир і тишина наставали вже після витереблення мільйонів ні в чому неповинних поляків, кавказьких народів, туркестанських народів, хивинців, бухарців, азербайджанців, білорусів, українців...»

Так робилося ще за московського царя Івана Калити, “собирателя” чужих земель, так робиться й по цей день...» (Лазорський, 1992, с. 3).

І ця фраза М. Лазорського зазирає і в наше сьогодення.

Письменник у романі демонструє найрізноманітніші механізми з московської практики боротьби з силами опору, що відчайдушно виступали проти колонізації України. Від звирячого винищення мазепинської резиденції Батурина та довколишніх сіл і до полювання московської агентури по країнах світу за українськими патріотами, зокрема йдеться про схоплення серед білого дня у Варшаві полковника Григора Герцика та в Гамбурзі генерала Андрія Войнаровського та вивезення їх на розправу до Московії. А європейці з запобігливою готовністю підставляють вуха для кремлівської локшини. Московський резидент німець Беттігер нав'язує гамбуржцям думку, що Войнаровський є московським підданцем, що «він у безпеці і хоче сам побачитися з московським імператором, який уже дав слово честі не чинити шкоду емігранту, гарантував повну свободу»

(Лазорський, 1992, с. 23). Хоча насправді імператор у грубій формі писав: «Я вимагаю видати мого бунтаря, який командував в Україні трьома полками проти московського війська, стояв по боці шведського короля» (Лазорський, 1992, с. 23–24). А у місцевій газеті «між іншим писалося про Войнаровського, що емігранту ніхто не загрожує та що сам імператор московський як шляхетний лицар хоче помиритися з генералом-втікачем» (Лазорський, 1992, с. 23). Як відомо, викраденого Андрія Войнаровського було мордовано московитами й відправлено аж до Якутська, де він і помер. Жорстокі розправи чинилися і в Україні над противниками царату, над зв'язковими, що єднали гілки еміграції з батьківщиною. Автор наводить епізод жорстокого вбивства московськими мордерцями одного з таких патріотів пана Миколи Сінкера.

У вуста Григора Орлика як українського політика-емігранта, генерала короля Франції Людовика XV письменник вкладає красномовну характеристику «тюрми народів»: «Яка хитра, яка по-звірячому наполеглива й мстива та Московія: всіх хоче витеребити, хто стає їй на перепечі, хоч було те десятки літ тому. Яка лють! Направду важко вирвати Гетьманщину з її чіпких пазурів: ласий бо шматок, он воно що!» (Лазорський, 1992, с. 124). Г. Орлику судилося чотири десятки літ перебувати в еміграції й вишукувати різні способи й засоби допомоги Україні при підтримці країн Європи, але його далекосяжні заміри так і лишилися нереалізованими. Надто міцними стали позиції Московії, а урядові кола європейських країн во-

ліли краще заради власних інтересів загравати з цим державним монстром, аніж захищати поневолені ним народи.

Висновки. Проза письменника-українця з Австралії М. Лазорського доповнює й розширює уявлення про вітчизняну й світову літературу антиколоніального звучання. Протягом десятиліть митець розробляв у своєму доробку проблематику, пов'язану з багатовіковими прагненнями наших предків захистити своє право на існування як окремого народу, вистояти в боротьбі з агресивними сусідами-поневолювачами. Письменник не обмежується показом історичної долі свого рідного краю, а й відтворює сторінки антиколоніальної боротьби інших народів — поляків, кавказьких і середньоазійських етносів, представників Крайньої Півночі й Сибіру, Далекосхідного регіону тощо. Росія в доробку митця стає символом найогидніших і найжорстокіших форм колоніалізму. Антиколоніальна історична проза М. Лазорського звучить актуально і в наші дні, коли московська орда намагається знову поглинути український материк, щоб іти далі й завойовувати інші європейські країни. Минули цілі століття, а орда лишилась ордою. І такі перейняті антиколоніальним пафосом твори, як прозові тексти М. Лазорського, звучать як суворий вирок на адресу останніх імперських сил на планеті. У перспективі доцільно було б співставити окремі твори митця з текстами сучасних авторів, які вже на тлі ХХІ століття репрезентують антиколоніальний дискурс у письменстві України та зарубіжжя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Лазорський М. Гетьман Кирило Розумовський: роман-хроніка 18 віку. Київ: Обереги, 2003. 656 с.
2. Лазорський М. Патріот / передм. О.В. Мишанича. Київ: Україна, 1992. 261 с.
3. Лазорський М. Світлотіні: збірник історичних нарисів, оповідань, статей, спогадів: 1949–1969. Мельборн: Об'єднання Українських Письменників "Слово", Австралійська Філія, 1973. 400 с.
4. Лазорський М. Степова квітка: історичний роман про султаншу Роксолян. Мюнхен: Дніпрова хвиля, 1965. 364 с.
5. Словник української мови: в 11 т. Київ: Наукова думка, 1973. Т. 4. 840 с.
6. Юрчук О. Гетьман Іван Мазепа: антиколоніальний дискурс у літературі. *Житомирські літературознавчі студії*. Житомир: ЖДУ, 2012. Вип. 6. С. 125–130.

REFERENCES

1. Lazorskyi, M. (2003). *Hetman Kyrylo Rozumovskyyi: roman-khronika 18 viku* [Hetman Kyrylo Rozumovskyyi: Novel and chronicle of the 18th century]. Kyiv, Oberehy [in Ukrainian].
2. Lazorskyi, M. (1992). *Patriot*. Kyiv, Ukraine [in Ukrainian].
3. Lazorskyi, M. (1973). *Svitlotyni: zbirnyk istorychnykh narysiv, opovidan', statei, spohadiv: 1949–1969* [The Light and the Shadows: Collection of the historical essays, stories, articles, memoirs: 1949–1969]. Melborn: Slovo [in Ukrainian].

4. Lazorskyi, M. (1965). *Stepova kvitka: istorychnyi roman pro sultanshu Roksolanu* [A Steppe Flower: Historical novel about Sultan Roksolana]. Munich: Dniprova khvylya [in Ukrainian].
5. *Slovnnyk ukrainskoi movy: v 11 tomakh* [Ukrainian dictionary: in 11 volumes]. (1973). Vol. 4, Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
6. Urchuk, O. (2012). Hetman Ivan Mazepa: antykolonialnyi dyskurs u literaturi [Hetman Ivan Mazepa: Anti-colonial discourse in literature]. *Zhytomyrski literaturaturoznavchi studii*, 6, 125–130 [in Ukrainian].

Ivan Nemchenko,

Kherson State University (Kherson, Ukraine)

ORCID iD 0000-0003-3041-1313

e-mail: nemchenko1958@ukr.net

ANTI-COLONIAL PATHOS OF MYKOLA LAZORSKYI'S PROSE

Literature of Ukrainian diaspora is a very rich and diverse phenomenon needing objective, systematic and complete scientific consideration. The purpose of the article is to analyze anti-colonial pathos in the prose of the original Ukrainian writer from Australia Mykola Lazorskyi whose works are visible against the background of the native and foreign literary process of the 20th century and deserve scientific attention. The research is based on the general methods of analysis, synthesis, observation, selection and systematization of the material. The elements of the following methods are used in the article: cultural and historical (helps to highlight the special features of representation of Ukrainian national culture against the background of the anti-colonial struggle of different historical epochs in creative works of Mykola Lazorskyi), hermeneutic (ensures fluent and open interpretation of texts keeping perspective for new explanations), aesthetic (allows analyzing each text as a phenomenon of literature and art), intertextual (links between the writer's prose and Ukrainian literature, foreign literary and folklore tradition). The works of Mykola Lazorskyi testify that he had delicate involvement into the past historical epochs and was interested in the fates of famous and little known figures who were engaged in the anti-colonial struggle of Ukrainians and served as a model for imitation in the realm of the national resistance and preservation of ethnic identity and national traditions. Mykola Lazorskyi's prose enriches and widens our idea about the native and the world anti-colonial literature. The writer deals with the problem of multi-century aspiration of our ancestors to exist as a separate nation and gain a victory over aggressive neighbors. The author describes the history of the native land and the anti-colonial struggle of other nations. Russia is a symbol of very disgust and ominous forms of the colonialism in the writer's works. Mykola Lazorskyi's anti-colonial historical prose also sounds topically in our days when the Moscow horde wishes to destroy Ukraine and to conquer other European countries. These anti-colonial texts ring as a strict sentence to the last imperial forces on the planet. In perspective it is advisable to turn to Mykola Lazorskyi's anti-colonial historical prose in comparison with the works of modern writers who represent anti-colonial discourse in Ukrainian and foreign literature of the early 21st century.

Key words: anti-colonial discourse, Ukrainian migration literature, motive, image, symbol.

Стаття надійшла до редакції 21.08.2023.

Прийнято до друку 25.09.2023.